

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ БУТТЯ ЛЮДИНИ У ВИМІРІ МЕГАПОЛІСУ

М. П. Препотенська

доцент кафедри філософії

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна

p.mari@list.ru

Стаття присвячена дослідженню екзистенційної специфіки буття людини мегаполісу в просторово-часових координатах. Розглядаються такі парадокси темпоральності, як «випадіння часу» та «вбивство часу». Робиться припущення, що темпоральність великого міста здатна порушувати природне відчуття часу, знецінювати сенс часу життя людини мегаполісу. Визначається феномен сенсорної атаки в просторі мегаполісу: надмірне різноманіття, натовп, інформаційний бум. Виявлено поверховість комунікацій в мегаполісі та поширення компенсаторної агресії. Пропонуються наступні екзистенційні стратегії буття людини мегаполісу задля більш гармонійного переживання себе й міста: авторефлексія, подолання інерційності життя, розвиток духовно-душевного й тілесного потенціалу.

Ключові слова: мегаполіс, виклики мегаполісу, екзистенція, Homo urbanus, темпоральність, «випадіння часу», «вбивство часу», атака різноманіттям, інформаційний бум, духовно-душевно-тілесна цілісність.

PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL AND EXISTENTIAL ASPECTS OF HUMAN EXISTENCE IN DIMENSION OF METROPOLIS

M. P. Prepotenska

Associate professor, Department of Philosophy

National Technical University of Ukraine

«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine

p.mari@list.ru

The article is devoted to the research of existential specificity of metropolis human being in the spatial and temporal co-ordinates. The temporality paradoxes as «Drop out of time» and «Killing the time are examined». The author supposes that temporality of the city destroys natural sense of time and to makes the metropolis human being's lifetime senseless. The phenomenon of sensory attack is determined in space of metropolis as excessive variety, crowd and informative boom. The superficiality of communications in metropolis and distribution of scray aggression are exposed. The existential strategies of metropolis human being life for more harmonious perception of the world view of himself/herself and city such as autoreflection, overcoming of life inertia, development of spiritual-heartfelt and corporal potential are offered.

Keywords: megalopolis, calls of megalopolis, екзистенція, Homo of urbanus, temporality, «fall of time», «murder of time», attack to the varieties, informative boom, spiritually-heartfelt-corporal integrity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У наш час обличчя цивілізації, її долю визначають мегаполіси – великі міста, в яких зосереджено структури влади, де перетинаються глобальні економічні, фінансові, транспортні, комунікативні потоки. Початок XXI століття ознаменувався подальшим зростанням урбанізації на усіх континентах. Доля міського населення неухильно зростає (у середньому міське населення щороку збільшується на 50 млн. осіб); задля ефективного функціонування міст їхні організми зливаються у ще більш потужні структури – мегалополіси, агломерації мегаполісів, конурбації. Мегаполіси виступають як керманічі багатьох світових процесів, адже в їхніх офісах, у штаб-квартирах транснаціональних корпорацій, впливових соціальних інституцій розробляються стратегії розвитку людства у мікро – та макромасштабах. Це зумовлює актуальність звернення до

проблематики буття людини в мегаполісі і буття самого мегаполісу як глобального штучного утворення, зробленого свідомими та стихійними зусиллями творців міста.

У вітчизняному контексті увага до урбаністики також вельми доречна, адже Україна числиться у списку 25 найбільш урбанізованих держав світу. Урбанізація на наших теренах відзначена розростанням мегаполісів Києва, Донецька, Дніпропетровська, Харкова, Одеси та Львова, який майже підійшов до ознаки мегаполісу за кількістю своїх мешканців. Нестримна міграція сільського населення і мешканців малих міст у мегаполіси є прикметою нашого часу, яка має свої соціально-політичні й економічні детермінанти та гостро ставить на порядок денний питання живання людини мегаполісу в досить складних життєвих умовах.

Процеси урбанізації в їхній гуманітарній складовій давно обговорюються науковцями з різних сфер знань: соціології, психології, антропології, географії, економіки, містобудування тощо. Слід відзначити фундаментальні дослідження міста у культурологічному контексті (М. Вебер [5], А. С. Кармін [17], К. Лінч [22], Л. Мамфорд [26]), з точки зору соціології (В. В. Вагін [4], М. Вебер [5], Л. Вірт [6], В. Л. Глазичев [9], Б. С. Єрасов [12], Г. Зіммель [13], Л. Г. Юнин [16], Л. Б. Коган [18]), у загальнофілософській площині (Т. С. Возняк [7], В. Л. Глазичев [11], Б. В. Марков [27], С. Роккан [31]), в архітектурно-естетичній (В. Л. Глазичев [10], О. В. Іконніков [15], Д. С. Ліхачов [23]). Відзначимо семіотичний підхід (Н.П. Анциферов [1], Р. Барт [2], В. В. Іванов [14], Ю.М. Лотман [25]), психологічний та психогеографічний ракурси (Гі Дебор [35], І. М. Кондаков [20], А. В. Курпатов [21], С. Мілграм [28], І. І. Мітін [29]).

За глобальністю міських проблем інколи забувається маленька людина міста, занурена у суєту повсякденності, вимушена пристосовуватися до шаленого міського ритму, хоча в інтегральному підході до проблем урбаністики вже стало традиційним позначати людину міста як специфічний тип людини розумної: *Homo urbanus*. Залишаються мало дослідженими філософсько-антропологічні, екзистенціальні аспекти урбаністичної сфери. Керуючись ідеєю батька філософської антропології Макса Шелера про необхідність реабілітації людського «Я» у праві на унікальність і визначення своєї сутності, ми ставимо за мету відшукати екзистенціальні риси людини мегаполісу, виявити особливості її духовно-душевно-тілесної організації у взаємодії з метафізичним суб'єктом міста, яке також, дякуючи людському сприйняттю, має духовно-душевні принади й тілесність. Екзистенція людини мегаполісу мислиться нами як спосіб існування у місті, переживання міста та вживання у місто, комунікація з ним.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

У даній статті зосередимося на просторовості і темпоральності людського буття в мегаполісі. Адже саме просторово-часові виміри є безумовними детермінантами способу буття людини, її поставання як особистості. Використавши гайдеггерівські засадничі поняття «часу» і «буття», можна сказати, що мегаполіс – це поєднання часу буття і буття часу. Відповімо на запитання: як людина мегаполісу визначає власне «Я», як знаходить своє місце у місті в заданих просторово-часових координатах? Як створюючи «проект себе» (Ж.-П. Сартр) у часі і просторі великого міста, людина виявляє самоосягнення та самоідентифікацію, будує емоційні акти та трансцендентні цінності?

«Основна різниця між простором і часом виявляється в їхньому відношенні до людини як сприймаючого суб'єкту: простір пасивний у відношенні до людини, тоді як людина активна щодо простору; на противагу, час активний у відношенні до людини, тоді як людина пасивна щодо часу», – зазначає Б. О. Успенський [32, 42]. Так, час життя об'єктивно триває поза людською волею, проте людина має метафізичну, суб'єктивну владу над часом, її сприйняття часу зрештою зумовлює спосіб життя, його якість і тривалість. При цьому простір, у залежності від екзистенціальної діалектики людини, може перетворитися в її уяві на активного співдіяча. Розглянемо це докладніше.

Мегаполіс – субстанція, яка має виражене назовні минуле, репрезентоване через пам'ятки історії, визначні місця і споруди, сховища культурно-історичних артефактів. Такі міста-гіганти як, наприклад, Париж, Афіни, Стамбул містять в собі глибинні багатозарові історичні контексти. Мабуть, саме історична архітектоніка цих міст створює їхній неповторний дух, їхнє унікальне обличчя, приваблює мільйони туристів. Душевний відгук від споглядання архітектурних шедеврів або навіть від милування затишним ландшафтом міського двору породжує відчуття присутності душі міста в його тілесності, наділяє мегаполіс емоційними принадами. Зв'язок часів відбувається через метафізичний культурний діалог епох, через архітектурну комунікацію людини і міста. При цьому час мегаполісу очевидно протягнуто й у майбутнє, що також має своє візуальне втілення. Футурологічні «споруди майбутнього» експериментального ґатунку в деяких містах як, наприклад, паризький Дефанс, натякають на безмежний вектор часу, що знаходиться у прямій залежності від технічного прогресу людства. Кожна людина мегаполісу, яка має змогу і бажання

до міського фланерства, здатна рефлексувати щодо цієї неперервної темпоральності міста в його природному історичному вимірі.

Проте, якщо звернутися до поняття теперішнього часу, який зазвичай відчувається людиною як «тут і зараз», ми побачимо низку парадоксів темпоральності, що часто-густо розташовують людське буття у граничних ситуаціях. Мешканці мегаполісу, вкорінені у життя міста, зазвичай вимушені долати великі відстані в обмежений час, бо загнані у досить жорсткі дисциплінарні рамки: «необхідно встигнути». Вочевидь це породжує екзистенціаль тривоги щодо часу, яка зрештою стає тривогою про хід життя. До того ж темпоритм великого міста ховає непередбачуваність і загрози. Інтенсивність будь-якого руху може перерватися, зіштовхнувшись із перешкодами у вигляді аварій, пробок, порушення очікуваного розкладу. Щоденна зануреність у клопіт щодо часу, а точніше, своєчасності, робить людину рабом обставин, обмежує свободу, нівелює особистість. Інколи начебто рятівним способом темпоральної організації є прискіпливий тайм-менеджмент, де кожна хвилина стає «робочою» у намаганні передбачити темпоральні проблеми, максимально раціоналізувати їх. Це, на нашу думку, призводить до того, що жорсткий режим життя псує смак життя. Атмосфера цейноту і часто пов'язана з ним професійна гіперінтенція, зацикленість на роботі, можуть породити екзистенціальний вакуум, що у свій час описав В. Франкл, аналізуючи недільні неврози мешканців великого міста, які не знають, куди себе подіти у вільний час. В іншому випадку люди мегаполісу, перебуваючи у напрузі робочого тижня, тільки у вихідні й живуть повноцінно, бо можуть озирнутися навколо, відновити свіжий погляд на світ. Так чи інакше у разі порушень темпоральності і людина міста і саме місто втрачають душевність, бо мегаполіс стає тілесно-емоційним випробуванням. Закономірним наслідком цього виступає компенсаторна агресія, якою відзначено великі міста, особливо пострадянського простору, з їхніми поганими дорогами і недосконалою транспортною системою. Зрештою у таких обставинах відчуття часу в єдності минулого-теперішнього-майбутнього порушується, руйнуючи свою природну гармонію в очах людини. Простір міста наче звужується до транспортного вектору від точки А до точки Б, значення часу зводиться до терміновості. Отже, вимушені порушення темпоральності – яскрава ознака часової структури мегаполісу.

Відомим феноменом людського буття, особливо в умовах мегаполісу, є також нарощування суб'єктивного відчуття часу, який «тягнеться» або «летить» у залежності від критичних обставин. «Його зміна є перш за все стан душі, його зміст перш за все психологічний. І всі інші значення часу беруть свій сенс саме з цього» [8]. При цьому люди мегаполісу мають можливість взагалі «випасти» з часових координат, дякуючи технологіям міської цивілізації. Наявність чисельних наземних й особливо підземних споруд із штучним (курсив наш) світлом дає змогу відвідувачам абстрагуватися від часового потоку. Додамо до цього масову доступність комп'ютерів у великих містах, внаслідок чого в житті деяких людей перед екраном монітору відбувається справжнє гаяння часу або навіть його «вбивство». Те ж саме може статися за екраном телевізора чи в автоматичному прослуховуванні радіопрограм. Отже, маємо поступове стирання грані між тьмою і світлом, між днем і ніччю, між частинами доби. Деформації природного відчуття часу в мегаполісі сприяє й доступність активного нічного дозвілля. Зрештою витіснення «буття часу» із свого буття може призвести людину до знецінення миттєвості та до знецінення життєвого часу взагалі. Відчуження від справжнього часу натякає на відчуження від справжнього життя. Отже, можливість «вбивати» час або ви-бувати з його природного потоку – ще один феномен темпоральності в бутті людини мегаполісу.

Очевидним виходом з кризових станів темпоральності є рефлексія щодо власного вибору стосунків з часом у великому місті, знайдення такої стратегії, яка забезпечить комфорт на тілесному й душевному рівні. Принадою людини розумної, яка прагне до гармонії з часом у трьох його природних вимірах, є вміння вийти за рамки зовнішньо заданого ритму задля відчуття ритму особистісного та ритму світу. Адже «у світі діє істинний час, в якому немає розриву між минулим, теперішнім і майбутнім, час ноуменальний, а не феноменальний [3, 78].

Звернемося до проблем простору мегаполісу, адже час і простір існують в єдиному буттєвому континуумі, простір повсякденності людського буття є водночас простором поставання людського духу. «Ось-буття має просторовий характер, немає ніяких причин відпиратися від цього факту та відстоювати метафізичну ідею, що ... буття людини – це флюїд, який перебуває поза простором» [33]. Відома філософська традиція стверджує, що феномен простору представлено у людському бутті як простір фізичних об'єктів та простір соціально-культурної належності (membership) [31, 64]. Додамо до цього семіотичний вимір міста як простір знаків і символів, а також реально-віртуальний образ простору в бутті людини, яка здійснює індивідуальне зонування міста у залежності від свого життєвого досвіду, розподіляє фрагменти простору на ті, що відгукуються в душі і ті, що залишають у байдужості. «Реалізуючи зіткнення різних національних,

соціальних, стильових кодів і текстів, місто здійснює різноманітні гібридизації, перекодування, семіотичні переклади, що перетворюють його у генератор нової інформації» [24, 371].

Е. Соджа у розмислах щодо структурної природи простору великого міста представляє її як тріанетику: простір реальних матеріальних об'єктів, простір уявний, що конструюється в нашому розумі, і реально-уявний простір, в якому безпосередньо перебуває мешканець міста [36]. Отже, простір мегаполісу – мегаінтегральна багат шарова система. Цей факт сам по собі свідчить про необхідність особливого інтелектуального й душевного налаштування людини, аби утримувати такий конгломерат у свідомості та цілеспрямовано орієнтуватися на місцевості. Мабуть, як супротив проти фатальної заданості простору французькі урбаністи-психогеографи у 50-х рр. ХХ ст. ініціювали особливий вид комунікації з простором міста – «дрейф», який через вільну прогулянку, не стриману просторовими рамками, дозволяв ранжувати місто згідно власним душевним уподобанням. Можна сказати, що у результаті вони додали ще один шар реально-віртуального простору – суто екзистенційний, безпосередньо пов'язаний з власними душевними переживанням у місті: екзистенціалами тривоги, радості, наснаги тощо. «Людина особисто вибирає рух у просторі і час реалізації прогулянки. Це не тільки спосіб внутрішнього осягнення міста, а також, «багатогранна активність і темпоральна практика» [37].

Окрім «вертикальної» багат шаровості простору, мегаполіс має таку специфічну ознаку, як майже безмежне «горизонтальне» різноманіття пропозицій, сенсорну атаку, яку чинять на всі органи почуття людини матеріальні об'єкти міста. Візуальні образи доповнюються смаками, запахами, тактильними відчуттями та їхніми можливостями, що читаються за знаковими викликами. Безліч будівель, об'єктів споживання, розваг, культурних закладів, рекламних вітрин, рекреаційних зон вимушує людину особливим чином конструювати свою оптику і душевні струни, що також призводить до певних екзистенційних феноменів. «Реалізуючи зіткнення різних національних, соціальних, стильових кодів і текстів, місто здійснює різноманітні гібридизації, перекодування, семіотичні переклади, що перетворюють його в генератор нової інформації» [24, 9].

Ми не дарма використали слово «атака» у характеристиці просторового генератора, бо сенсорно насичене різноманіття перетворюється у виклик, підводить до критичного порогу сприйняття. Людина вимушена оборонятися чи пристосовуватися до різноманіття, аби не впасти у стрес. Недарма вже міцно увійшли в оборот метафори «кам'яні джунглі» або «джунглі мегаполісу». Різноманіття міста обступає, плутає, полонить.

Окрім об'єктного різноманіття мегаполіс звісно являє собою людське різноманіття – натовп. Вже сталим виразом для характеристики людини в оточенні юрби стало словосполучення «самотність у натовпі». Дійсно, оточення людської маси здатне само по собі викликати в окремій людині відчуття самотності і відчуження. Адже натовп унеможливує ідентифікацію, перетворюючи кожного на одного з багатьох. Ці переживання занурюють у глибини екзистенції. «Можна стверджувати, що саме проблема самотності є центральною в екзистенціалізмі», – зазначає Н. Хамітов [34, 37].

Екзистенціаль самотності має й суто психологічні та біологічні детермінанти. Втручання чужих тіл у власний інтимний простір (15 см) будь-яка жива істота сприймає як загрозу, акумулює готовність до нападу. Цивілізована людина, яка не в змозі реагувати на тваринному рівні на цей подразник, вимушена шукати інші засоби пристосування – наприклад, прагне максимально замкнутися, аби перебувати у комфорті мікрорівні простору власної кімнати, робочого кабінету, двору. Недарма в кожному великому місті є мешканці, що мають фізичну можливість, але роками не виходять за межі мікропростору, обертаються в площині «робота – дім - магазин». Подібна замкненість може трансформувати комунікативну активність, призводити до стагнації повноцінного зв'язку людини і міста.

Ще одним екзистенціальним вибором може стати вже згадувана нами захисна агресія чи підкреслена байдужість до оточення. Адже банк людського сприйняття різноманітності має свої межі, тому мешканець мегаполісу може переживати так звану «дифузю безвідповідальності» [19], коли сенсорна система заздалегідь блокує інформацію з причини неможливості перетравити її в усьому об'ємі. Звідси – маска непорушності на обличчях людей, яка здатна перетворитися у внутрішній екзистенціаль байдужості, породити безособовість, безвідповідальність, відсторонення від ближнього свого.

Проте багато людей мегаполісу здатні відчувати себе в оточенні натовпу, образно кажучи, не як пацюки в лабіринтах, а як риби у воді. З точки зору психології це означає, що вони змогли виробити певні адаптивні механізми для цього. Екзистенціальна природа такої адаптивності полягає у волі до порозуміння, терпимості й рівноваги. Не дивлячись на те, що простір мегаполісу збільшує кількість контактів між людьми та при цьому зменшує їхню глибину та інтенсивність, людина, яка свідомо ставить до цих проблем, може виробити пластичність у натовпі міста в буквальному і переносному смислі, і також, як у просторі матеріальних об'єктів, здійснювати ра-

нжування суб'єктів натовпу. Якщо у витоках цього процесу міститься воля до пізнання, велике місто може стати захоплюючим дослідженням собі подібних. Недарма в наш час з'являються теорії «розумного натовпу» [30]. Йдеться про розвиток інноваційних здібностей людини мегаполіса, яка окрім різноманіття суб'єктів у реальному просторі, підтримує свідомі комунікативні зв'язки з чисельними учасниками віртуального простору Інтернету, мобільних зв'язків, природно звикає до насиченої реально-віртуальної мережі комунікацій.

Маса сенсорних вражень і маса людей – дві очевидні складові реальності мегаполісу. Та є ще третя обов'язкова складова – масова інформація. Якщо візуальне різноманіття ми назвали сенсорною атакою, то для характеристики впливу масової інформації доречно використати мілітаристську метафору бомбардування. Дійсно, навалу інформаційного спаму на окремо узятий мозок людини, мабуть, неможливо прорахувати у бітах інформації. Окремо зазначимо низьку етичну якість повідомлень, які у випадках реклами або пропаганди містять безсоромні маніпулятивні засоби впливу, нав'язливо експлуатують базові людські почуття і потреби. Є сенс говорити про хронічний інформаційний стрес мегаполісу. Інформаційний бум псує потенціал вербально-інтелектуальних операцій (або опцій) людини. Замість глибокого прискіпливого засвоєння інформації медіа-простір мегаполісу породжує потік меседжів, викликає інформаційну втому глядачів-слухачів-читачів, нищить волю до справжнього пізнання.

Екзистенціальні стратегії людини мегаполісу в колі інформаційної атаки можуть демонструвати або підвладність медіа-впливу, спрощення волі до пізнання і критичного мислення, або вироблення особистісного методу осягнення інформаційного фактажу у залежності від мотивації життєвим цілеполяганням. Зрештою у будь-якому мегаполісі є доступ до повноцінної інформації, інтелектуально-духовного розвитку.

Таким чином, ми визначили деякі просторові парадокси у бутті людини мегаполісу: виклик різноманіттям, сенсорну атаку, оточення натовпом, інформаційний бум. Як і у випадку темпоральних викликів, екзистенціальна гармонізація людини і простору міста залежить від свідомого вибору *Noto urbanus*: ставати рабом різноманіття або зусиллями духу, волі до пізнання свідомо керувати своїм буттям у просторі мегаполісу, творити власний простір у безмежності варіантів.

ВИСНОВКИ

Загальними висновками наведених розмислів є наступне. Буття людини в мегаполісі вочевидь вимагає застосування філософсько-антропологічного й екзистенціального підходів, бо сучасне велике місто певним чином трансформує людську природу, кидає їй виклики, змінює сутність людини. У темпоральному вимірі місто може призвести до «випадіння» або навіть «вбивства» часу, тривогу щодо часу і своєчасності, зрештою – до знецінення відчуття часу життя. У просторовому вимірі різноманіття сенсорних пропозицій, присутність натовпу і потік масової інформації загрожують знівелювати людяність в людині, породжують байдужість, розумову поверховість і компенсаторну агресію. Аби сценарій долі людини мегаполісу складався більш позитивно, необхідно кожному мешканцю мегаполісу усвідомлювати ці проблеми та долати інерцію буття: замість сліпої підвладності атаці часу і простору, осмислювати їх та більш свідомо вибудовувати просторово-часові координати свого існування.

Духовно-душевна й тілесна цілісність людини мегаполісу зумовлює переживання міста як метафізичного суб'єкта у цілісності його душі (екзистенціально закріплених за простором емоцій), духу (пафосу історичного часу в культурно-архітектурних артефактах), тілесності (в осягненні різноманіття матеріальних об'єктів міста та здатності до їхньої екзистенціальної селекції). За умови гармонійного розвитку ці антропологічні іпостасі міської людини та антропоморфна тріада мегаполісу, поєднуючись, призводять до ідентифікації певного міста й до самоідентифікації людини через екзистенціал любові до міста. Саме тоді ми можемо сказати, наприклад: «я – киянин» або «я закохався у це місто».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анциферов Н. Непостижимый город. Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина / Н. Анциферов. – Л. : Лениздат. 1991. – 335 с.
2. Барт Р. Избранные работы : Семиотика: Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Бердяев Н. Смысл истории / Н. Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – С. 78–92.
4. Вагин В. В. Социология города / В. В. Вагин [Элект-

REFERENCES

1. Anciferov N. *Nepostizhimyj gorod. Dusha Peterburga. Peterburg Dostoevskogo. Peterburg Pushkina* / N. Anciferov. – L. : Lenizdat. 1991. – 335 s.
2. Bart R. *Izbrannye raboty: Semiotika: Pojetika* / R. Bart. – M. : Progress, 1989. – 616 s.
3. Berdjaev N. *Smysl istorii* / N. Berdjaev. – M. : Mysl', 1990. – S. 78–92.
4. Vagin V. V. *Sociologija goroda* / V. V. Vagin [Jelek-

- ронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Vagin/02.php.
5. Вебер М. Город. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
 6. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни / Л. Вирт // Избранные работы по социологии. – М. : ИНИОН, 2005. – 244 с.
 7. Возняк Т. С. Феномен міста / Т. С. Возняк. – Львів : І, 2009. – 334 с.
 8. Время и его преодоление // На переломе. Философские дискуссии 20-х годов. – М. : Издательство политической литературы, 1990. – С. 400.
 9. Глазычев В. Город без границ / В. Глазычев. – М. : Территория будущего, 2009. – 400 с.
 10. Глазычев В. Городская среда. Технология развития. Настольная книга / В. Глазычев. – М. : Лады, 1995. – 239 с.
 11. Глазычев В. Урбанистика / В. Глазычев. – М. : Европа, 2008. – 220 с.
 12. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 591 с.
 13. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь // Логос. – 2002. – № 3–4 (34). – С. 23–34.
 14. Иванов В. В. Избранные труды по семиотике и истории культуры. Т. 4: Знаковые системы культуры, искусства и науки / В. В. Иванов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – С. 165–179.
 15. Иконников А. В. Пространство и форма в архитектуре и градостроительстве / А. В. Иконников. – М. : URSS, 2006. – 352 с.
 16. Ионин Л. Г. Социология культуры / Л. Г. Ионин. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 427 с.
 17. Кармин А. С. Культурология / А. С. Кармин. – СПб. : Лань, 2003. – 928 с.
 18. Коган Л. Б. Быть горожа нами / Л. Б. Коган. – М. : Мысль, 1990. – 205 с.
 19. Козеллек Р. Часові пласти : дослідження з теорії історії / Р. Козеллек. – К. : Дух і літера, 2005. – С. 181.
 20. Кондаков И. М. Парадигмы «душа–тело» и их методологии / И. М. Кондаков // История отечественной и мировой психологической мысли : Постигая прошлое, понимать настоящее, предвидеть будущее : Материалы международной конференции по истории психологии «IV московские встречи», Москва, 26–29 июня 2006 г. / Отв. ред. А.Л. Журавлев, В.А. Кольцова, Ю.Н. Олейник. – М. : Институт психологии РАН, 2006. – С. 85–88.
 21. Курпатов А., Десяткова Т. Психология большого города с доктором Курпатовым / А. Курпатов, Т. Десятков. – М. : Олма Медиа Групп, 2007. – 320 с.
 22. Линч К. Образ города / К. Линч. – М. : Стройиздат, 1982. – 328 с.
 23. Лихачев Д. С. Поэтика садов. К семантике садово-парковых стилей. – Л. : Наука, 1982. – 343 с.
 24. Лотман Ю. М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман. Статьи. Исследования. Заметки (1968–1992). – СПб. : Искусство, 2000. – 704 с.
 25. Лотман Ю. М. Феномен культуры / Ю. М. Лотман // Семиотика культуры. Труды по знаковым системам. – Тарту, 1978. – С. 640–650.
 5. Veber M. Gorod. Izbrannye proizvedeniya / M. Veber. – M. : Progress, 1990. – 808 s.
 6. Virt L. Urbanizm kak obraz zhizni / L. Virt // Izbrannye raboty po sociologii. – M. : INION, 2005. – 244 s.
 7. Voznjak T. S. Fenomen mista / T. Voznjak. – L'viv: I', 2009. – 334 s.
 8. Vremja i ego preodolenie // Na perelome. Filosofskie diskussii 20-h godov. – M. : Izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1990. – S. 400.
 9. Glazychev V. Gorod bez granic / V. Glazychev. – M. : Territorija budushhogo. – 400 s.
 10. Glazychev V. Gorodskaja sreda. Tehnologija razvitija. Nastol'naja kniga / V. Glazychev. – M. : Lad'ja, 1995. – 239 s.
 11. Glazychev V. Urbanistika / V. Glazychev. – M. : Evropa, 2008. – 220 s.
 12. Erasov B. S. Social'naja kul'turologija / B. S. Erasov. – M. : Aspekt Press, 2000. – 591 s.
 13. Zimmel' G. Bol'shie goroda i duhovnaja zhizn' // Logos. – 2002. – № 3–4 (34). – S. 23–34.
 14. Ivanov V. V. Izbrannye trudy po semiotike i istorii kul'tury. T. 4 : Znakovye sistemy kul'tury, iskusstva i nauki / V. V. Ivanov. – M. : Jazyki slavjanskikh kul'tur, 2007. – S. 165–179.
 15. Ikonnikov A. V. Prostranstvo i forma v arhitekture i gradostroitel'stve / A. V. Ikonnikov. – M. : URSS, 2006. – 352 s.
 16. Ionin L. G. Sociologija kul'tury / L. G. Ionin. – M. : Izd. dom GU VShE, 2004. – 427 s.
 17. Karmin A. S. Kul'turologija / A. S. Karmin. – SPb. : Lan', 2003. – 928 s.
 18. Kogan L. B. Byt' gorozhanami / L. B. Kogan. – M. : Mysl', 1990. – 205 s.
 19. Kozellek R. Chasovi plasty : doslidzhennja z teorii istorii' / R. Kozellek. – K. : Duh i litera, 2005. – S. 181.
 20. Kondakov I. M. Paradigmy «dusha–telo» i ih metodologii / I. M. Kondakov // Istorija otechestvennoj i mirovoj psihologicheskoy mysli : Postigaja proshloe, ponimat' nastojashhee, predvidet' budushhee : Materialy mezhdunarodnoj konferencii po istorii psihologii «IV moskovskie vstrechi», Moskva, 26–29 ijunja 2006 g. / Otv. red. A.L. Zhuravlev, V.A. Kol'cova, Ju.N. Olejnik. – M. : Institut psihologii RAN, 2006. – S. 85–88.
 21. Kurpatov A., Devjatova T. Psihologija bol'shogo goroda s doktorom Kurpatovym / A. Kurpatov, T. Devjatov. – M. : Olma Media Grupp, 2007. – 320 s.
 22. Lynch K. Obraz goroda / K. Lynch. – M. : Strojizdat, 1982. – 328 s.
 23. Lihachev D. S. Pojetika sadov. K semantike sadovo-parkovyh stilej. – L. : Nauka, 1982. – 343 s.
 24. Lotman Ju. M. Semiosfera. Kul'tura i vzryv. Vnutri mysljashhih mirov / Ju. M. Lotman. Stat'i. Issledovanija. Zametki (1968–1992). – SPb. : Iskusstvo, 2000. – 704 s.
 25. Lotman Ju. M. Fenomen kul'tury / Ju. M. Lotman // Semiotika kul'tury. Trudy po znakovym sistemam. – Tartu, 1978. – S. 640–650.

26. Мамфорд Л. Культура городов [Электронный ресурс] / Л. Мамфорд. – Режим доступа : <http://www.slideshare.net/solipsist/lewis-mumford-the-culture-of-cities>.
27. Марков Б. В. Храм и рынок. Человек в пространстве культуры / Б. В. Марков. – СПб. : Алетей, 1999. – 334 с.
28. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии / С. Милграм. – СПб. : Питер, 2000. – 336 с.
29. Митин И. Череповец И. Города в городе / И. Митин, И. Череповец // География. Ежедневная газета Издательского дома «Первое сентября». – 2001. – № 36. – С. 3–10.
30. Рейнгольд Г. Умная толпа. Новая социальная революция / Г. Рейнгольд. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 416 с.
31. Роккан С. Города, государства и нации : пространственная модель изучения в развитии / С. Роккан. – М. : Ин-т научной информации по общественным наукам РАН, 2006. – № 4. – С. 46–72.
32. Успенский Б. А. История и семиотика : Восприятие времени как семиотическая проблема / Б. А. Успенский // Этюды о русской истории. – М. : Языки русской культуры, 2002. – С. 9–76.
33. Хайдеггер М. Проглемоны к истории понятия времени / М. Хайдеггер. – Томск : Водолей, 1998. – 235 с.
34. Хамитов Н. В. Самотність у людському бутті: досвід метаантропології / Н. В. Хамитов – К. : Гранослов, 2000. – 252 с.
35. Debord G. Introduction to a Critique of Urban Geography / G. Debord // Situationist International Anthology. – Berkeley, 1989. – P. 5–8.
36. Soja E. Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory / E. Soja. – N. Y. : Verso, 1989. – P. 96.
37. Wunderlich F. M. Walking and Rhythmicity: Sensing Urban Space / F. M. Wunderlich // Journal of Urban Design. – 2008. – Vol. 13. – № 1. – P. 125.
26. Mamford L. Kul'tura gorodov [Elektronnyj resurs] / L. Mamford. – Rezhim dostupa : <http://www.slideshare.net/solipsist/lewis-mumford-the-culture-of-cities>.
27. Markov B. V. Hram i rynek. Chelovek v prostranstve kul'tury / B. V. Markov. – SPb: Aletej, 1999. – 334 s.
28. Milgram S. Jeksperiment v social'noj psihologii / S. Milgram. – SPb. : Piter, 2000. – 336 s.
29. Mitin I. Cherepovec I. Goroda v gorode / I. Mitin, I. Cherepovec // Geografija. Ezhenedel'naja gazeta Izdatel'skogo doma «Pervoe sentjabrja». – 2001. – № 36. – S. 3–10.
30. Rejngol'd G. Umnaja tolpa. Novaja social'naja revoljucija / G. Rejngol'd. – M. : FAIR-PRESS, 2006. – 416 s.
31. Rokkan S. Goroda, gosudarstva i nacii : prostranstvennaja model' izuchenija v razvitii / S. Rokkan. – M. : In-t nauchnoj informacii po obshhestvennym naukam RAN, 2006. – № 4. – S. 46–72.
32. Uspenskij B. A. Istorija i semiotika : Vosprijatje vremeni kak semioticheskaja problema / B. A. Uspenskij // Jetjudy o russkoj istorii. – M. : Jazyki russkoj kul'tury, 2002. – S. 9–76.
33. Hajdegger M. Proglemony k istorii ponjatija vremeni / M. Hajdegger. – Tomsk : Vodolej, 1998. – 235 s.
34. Hamitov N. V. Samotnist' u ljud'skomu butti: dosvid metaantropologii' / N. V. Hamitov – K. : Granoslov, 2000. – 252 s.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2012 р.